

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA DIALOGIK KOMMUNIKATSIYADA LISONIY VA PARALINGVISTIK VOSITALARNING O‘ZARO MUNOSABATI TAHLILI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.032>

Rabbimova Yulduz Karshiboy qizi

academicaget6767@gmail.com

Samarkand State Institute of Foreign Languages

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillarida dialogik kommunikatsiyada lisoniy hamda paralingvistik vositalarning o‘zaro munosabati qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda dialogik nutqning verbal va nonverbal komponentlari, ularning kommunikativ vazifasi, pragmatik yuklamasi hamda ma’no hosil qilishdagi o‘rni yoritiladi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, lisoniy vositalar nutqning asosiy mazmunini shakllantirsa, paralingvistik vositalar uning emotsional-ekspressiv va ijtimoiy-pragmatik jihatlarini aniqlashtiradi. Shuningdek, ingliz tilida kommunikativ ma’no ko‘proq verbal shakllar orqali ochiq ifodalansa, o‘zbek tilida uning muhim qismi intonatsiya, pauza, hurmat ohangi va bilvosita ifoda vositalari orqali yuzaga chiqishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: dialogik kommunikatsiya, dialogik nutq, lisoniy vositalar, paralingvistik vositalar, pragmatika, intonatsiya, pauza, qiyosiy tahlil, o‘zbek tili, ingliz tili

ANALYSIS OF THE INTERACTION OF LINGUISTIC AND PARALINGUISTIC MEANS IN DIALOGIC COMMUNICATION IN UZBEK AND ENGLISH

Rabbimova Yulduz Karshiboy qizi

academicaget6767@gmail.com

Samarqand davlat chet tillar instituti

Abstract: This article comparatively analyzes the interaction of linguistic and paralinguistic means in dialogic communication in Uzbek and English. The study examines the verbal and nonverbal components of dialogic speech, their communicative functions, pragmatic load, and role in meaning construction. The findings show that linguistic means form the core semantic content of speech, while paralinguistic means clarify its emotional-expressive and socio-pragmatic dimensions. The study also demonstrates that communicative meaning in English is

more often expressed explicitly through verbal forms, whereas in Uzbek a significant part of meaning is conveyed through intonation, pauses, respectful tone, and indirect expression.

Keywords: dialogic communication, dialogic speech, linguistic means, paralinguistic means, pragmatics, intonation, pause, comparative analysis, Uzbek language, English language

KIRISH

Zamonaviy lingvistika tilni faqat grammatik tizim sifatida emas, balki insonlar oʻrtasidagi kommunikativ faoliyatning murakkab mexanizmi sifatida oʻrganishga intilmoqda. Ayniqsa, dialogik kommunikatsiya nutq jarayonining eng faol shakli boʻlib, unda maʼno nafaqat lisoniy birliklar orqali, balki paralingvistik vositalar - intonatsiya, pauza, mimika, jestlar, nutq tempi va ovoz ohangi orqali ham ifodalanadi. Shu sababli zamonaviy tilshunoslikda nutqni tushuntirish jarayoni faqat leksik-grammatik vositalarni tahlil qilish bilan cheklanmaydi; balki verbal va noverbal komponentlarning oʻzaro taʼsiri ham muhim tadqiqot obyekti sifatida qaralmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda dialogik nutq nazariyasi rivojlanishiga katta hissa qoʻshgan olimlar qatoriga M.Baxtin, L.Yakubinskiy, A.A.Leontyev, H.Clark, M.A.K. Halliday kabi tadqiqotchilar kiradi. Ularning asarlarida dialog insoniy muloqotning asosiy shakli sifatida talqin qilinib, unda nutqning mazmuni va kommunikativ maqsadi koʻpincha lisoniy shakl bilan bir qatorda paralingvistik signallar orqali ham shakllanishi taʼkidlanadi. Masalan, M. Baxtin dialogni “maʼno almashinuvi jarayonida yuzaga keladigan koʻp ovozli kommunikativ tizim” sifatida izohlaydi, bu jarayonda nutqning intonatsion va kontekstual xususiyatlari muhim rol oʻynaydi[1].

Soʻnggi yillarda kommunikatsiya jarayonini kompleks oʻrganishga boʻlgan qiziqish keskin ortib bormoqda. Turli lingvistik va kommunikativ tadqiqotlar natijalariga koʻra, insonlar oʻrtasidagi muloqot jarayonida uzatiladigan maʼlumotning katta qismi paralingvistik vositalar orqali yetkazilishi qayd etilgan. Ayrim kommunikatsiya tadqiqotlari (masalan, A. Mehrabian modeli) nutq mazmunini qabul qilish jarayonida maʼlumotning taxminan 55 foizi mimika va jestlar, 38 foizi ovoz ohangi, faqat 7 foizi toʻgʻridan-toʻgʻri soʻzlar orqali yetkazilishini koʻrsatadi[2]. Albatta, bu koʻrsatkichlar barcha kommunikativ vaziyatlar uchun universal boʻlmasada, ular paralingvistik vositalarning muloqotdagi muhim oʻrnini yaqqol namoyon etadi.

Bugungi globallashuv sharoitida turli tillar va madaniyatlar oʻrtasidagi muloqot kengayib borayotganligi sababli qiyosiy lingvistik tadqiqotlar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, ingliz va oʻzbek tillarida dialogik nutqning lisoniy va paralingvistik xususiyatlarini qiyosiy oʻrganish nafaqat nazariy lingvistika uchun,

balki tarjima nazariyasi, pragmatik lingvistika, interkultural kommunikatsiya va til o'qitish metodikasi uchun ham muhim ilmiy natijalar berishi mumkin. Turli madaniyatlarda paralingvistik signallar - masalan, ko'z bilan aloqa, tana harakati, nutq ohangi yoki pauza - turlicha kommunikativ ma'no kasb etishi mumkin. Shu sababli bunday vositalarning til tizimidagi funksiyasi va ularning dialogik nutqda qanday ishlatilishini aniqlash dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, unda o'zbek va ingliz tillarida dialogik kommunikatsiya jarayonida lisoniy hamda paralingvistik vositalarning o'zaro munosabatlari qiyosiy tahlil qilinadi, ularning kommunikativ vazifalari hamda nutq jarayonidagi funksional ahamiyati aniqlanadi. Tadqiqot natijalari dialogik nutqni yanada chuqurroq tushunishga, turli tillarda muloqot strategiyalarini tahlil qilishga hamda tilshunoslikda dialog nazariyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi - o'zbek va ingliz tillarida dialogik kommunikatsiyada qo'llaniladigan lisoniy va paralingvistik vositalarning o'zaro ta'siri hamda ularning kommunikativ funksiyalarini qiyosiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun dialogik nutq namunalarini tahlil qilish, undagi verbal va noverbal komponentlarning funksional xususiyatlarini aniqlash hamda ikki til materiallari asosida umumiy va farqli jihatlarni ko'rsatish vazifalari qo'yiladi. Shu tariqa, dialogik kommunikatsiyada lisoniy va paralingvistik vositalarning o'zaro munosabatlarini qiyosiy o'rganish zamonaviy lingvistikaning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, u inson nutqining ko'p qatlamli tuzilishini tushunishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Dialogik kommunikatsiyada lisoniy va paralingvistik vositalarning o'zaro munosabati

Dialogik kommunikatsiya jarayonini o'rganishda zamonaviy lingvistika nutqni faqat leksik va grammatik birliklar tizimi sifatida emas, balki ko'p komponentli kommunikativ tizim sifatida talqin qiladi. Bunda muloqot jarayonida ma'no shakllanishi ikki asosiy qatlam - lisoniy (verbal) va paralingvistik (noverbal) vositalarning o'zaro ta'siri orqali yuzaga keladi. Shu sababli dialogik nutqni tahlil qilishda faqat til birliklarini o'rganish yetarli emas; balki nutqning akustik, intonatsion va kinestetik elementlari ham hisobga olinishi zarur.

Dialogik kommunikatsiyada lisoniy vositalar nutqning asosiy semantik mazmunini ifodalaydi. Bu vositalar qatoriga leksik birliklar, grammatik shakllar, sintaktik konstruktsiyalar va dialogik replikalar kiradi. Ingliz tilshunosligida dialogik nutqni tahlil qilishda ayniqsa konversatsion tahlil (Conversation Analysis) yo'nalishi muhim o'rin tutadi. Ushbu yo'nalish vakillari H. Sacks, E. Schegloff va G. Jefferson dialogni struktur jihatdan tashkil etuvchi asosiy mexanizmlarni aniqlab, suhbat jarayonida replikalarning navbat bilan almashuvi, savol-javob strukturasi va kommunikativ strategiyalarni o'rganishgan. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, dialogik

nutqda har bir replika oldingi nutq birligi bilan semantik va pragmatik jihatdan bog'lanib, suhbatning umumiy mazmuniy yo'nalishini belgilaydi.

Biroq real muloqot jarayonida nutq mazmuni ko'pincha faqat lisoniy birliklar orqali emas, balki paralingvistik signallar orqali ham shakllanadi. Paralingvistik vositalar nutq jarayonida so'z bilan birga qo'llaniladigan va kommunikativ ma'noning qo'shimcha qatlamini ifodalovchi akustik yoki kinestetik signallar majmuasidir. Bunday vositalarga intonatsiya, pauza, nutq tempi, ovoz balandligi, mimika, jestlar va tana harakatlari kiradi.

Ingliz tilidagi nutq jarayonini tadqiq qilgan olimlardan biri D. Crystal paralingvistik vositalarni nutqning akustik va artikulyatsion xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan kommunikativ signallar tizimi sifatida izohlaydi[3]. Uning fikriga ko'ra, nutq jarayonida intonatsiya va prosodik elementlar gapning grammatik tuzilmasidan tashqari qo'shimcha ma'no qatlamini hosil qiladi. Masalan, ingliz tilida bir xil sintaktik tuzilishga ega gap turli intonatsiya bilan aytilganda turlicha kommunikativ vazifani bajarishi mumkin. Masalan, *You finished the report.* gapining ohangi ko'tariluvchi intonatsiya bilan aytilsa savol ma'nosini, pasayuvchi ohang bilan aytilsa tasdiq ma'nosini ifodalashi mumkin.

Dialogik nutqni pragmatik jihatdan tahlil qilgan ingliz tilshunoslari J.Austin va J.Searle nutq aktlari nazariyasi doirasida kommunikativ ma'no faqat grammatik shakl bilan belgilanmasligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, har qanday nutq birligi illokutiv kuchga ega bo'lib, u ko'pincha paralingvistik vositalar orqali kuchaytiriladi[4]. Masalan, ingliz tilida *Could you open the window?* konstruktsiyasi grammatik jihatdan savol shaklida bo'lsa-da, kommunikativ vaziyatda u ko'pincha iltimos ma'nosini anglatadi. Bunday holatda intonatsiya, nutq ohangi va suhbat konteksti gapning pragmatik mazmunini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Dialogik kommunikatsiya jarayonida paralingvistik vositalarning ahamiyatini o'rganishda A.Mehrabian tomonidan ilgari surilgan kommunikatsiya modeli ham e'tiborga molikdir[5]. U kommunikativ axborotning katta qismi noverbal vositalar orqali yetkazilishini ta'kidlab, muloqot jarayonida mimika, tana harakati va ovoz ohangi muhim semantik yukni o'z zimmasiga olishini ko'rsatadi. Garchi bu model barcha kommunikativ vaziyatlar uchun universal qoida sifatida qaralmasa-da, u paralingvistik signallarning nutq jarayonidagi rolini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Ingliz tilshunosligida dialogik nutqni o'rganishda prosodiya tushunchasi ham muhim ahamiyatga ega. Prosodik elementlar - intonatsiya, ritm va urg'u - nutq jarayonida gapning kommunikativ tipini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi. D.Brazil va J.Wells kabi tadqiqotchilar ingliz tilida intonatsion modellar nutqning pragmatik ma'nosini shakllantirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatganlar[6]. Masalan, ingliz tilida ohangning pasayishi ko'pincha fikrning yakunlanganligini

bildirsa, ko'tariluvchi ohang suhbatni davom ettirish yoki javob kutish ma'nosini anglatadi.

Dialogik kommunikatsiya jarayonida paralingvistik vositalarning yana bir muhim xususiyati ularning madaniy xususiyatga ega bo'lishidir. Turli lingvokultural muhitlarda mimika, jestlar va nutq ohangi turlicha kommunikativ ma'no kasb etishi mumkin. Ingliz kommunikativ madaniyatida ko'z bilan aloqa va nutqning aniq intonatsion strukturalari muhim hisoblanadi, o'zbek kommunikativ muhitida esa hurmat ohangi, pauza va murojaat shakllari muhim kommunikativ signal sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli dialogik kommunikatsiyada lisoniy va paralingvistik vositalarning o'zaro munosabatini qiyosiy jihatdan o'rganish turli madaniy kommunikativ strategiyalarni tushunish imkonini beradi. Shunday qilib, dialogik kommunikatsiya jarayonida ma'no shakllanishi lisoniy birliklar va paralingvistik signallar tizimining o'zaro integratsiyasi orqali amalga oshadi[7]. Lisoniy vositalar nutqning asosiy semantik mazmunini ifodalasa, paralingvistik vositalar ushbu mazmunni aniqlashtiradi, kuchaytiradi yoki kontekstual jihatdan boyitadi. Shu sababli dialogik nutqni kompleks tahlil qilishda verbal va noverbal komponentlarni yagona kommunikativ tizim sifatida o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda qiyosiy-tipologik, struktur-semantik va pragmatik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida o'zbek va ingliz tillaridagi dialogik nutq namunalaridan olingan replikalar tanlab olindi hamda ular lisoniy birliklar (murojaat shakllari, savol-javob konstruksiyalari, modal vositalar, baholovchi birliklar) va paralingvistik vositalar (intonatsiya, pauza, mimika, jest, nutq tempi) nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Tahlil jarayonida dialogik birliklarning kommunikativ vazifasi, pragmatik yuklamasi va ikki tilda namoyon bo'lishidagi umumiy hamda farqli jihatlar aniqlashtirildi. Shuningdek, tavsiflash, tasniflash va kontekstual interpretatsiya usullari asosida verbal va noverbal vositalarning o'zaro munosabati yoritildi.

Natijalar

Tadqiqot materiallari shuni ko'rsatdiki, dialogik kommunikatsiyada ma'no faqat gap tarkibidagi so'zlar orqali emas, balki shu gapning qanday ohangda, qanday pauza bilan, qanday yuz ifodasi bilan va qaysi ijtimoiy vaziyatda aytilgani orqali shakllanadi. Shu bois verbal qatlam ko'pincha faqat "mazmun skeleti"ni beradi, haqiqiy kommunikativ niyat esa paralingvistik qatlamda aniqlashadi.

Masalan, ingliz tilidagi quyidagi dialogni olaylik:

- *That's interesting.*

- *Interesting?*

Bu yerda birinchi replika yuzaki jihatdan ijobiy baho sifatida ko'rinadi. Ammo agar *That's interesting* iborasi cho'zib, sovuq ohangda, qosh ko'tarilgan holda aytilsa,

u chin qiziqish emas, balki yashirin shubha yoki ehtiyotkor masofa ma'nosini beradi. Ikkinchi replika - *Interesting?* - esa qisqa pauza va ko'tariluvchi ohang bilan aytilganda "Siz buni rostdan qiziqarli deb o'ylaysizmi?" degan e'tirozli ma'noni yuzaga chiqaradi. Demak, bu dialogda leksik tarkib oddiy bo'lsa-da, haqiqiy ma'no intonatsiya orqali o'zgaradi.

O'zbek tilida ham shunga yaqin, lekin struktur jihatdan boshqacha hodisa kuzatiladi:

- Yomon emas ekan.

- Yomon emas?

Birinci replika odatda neytral-ijobiy baho bo'lib tuyuladi. Ammo u labni qisib, ovozni pasaytirib, biroz sust tempda aytilsa, bu chin maqtov emas, balki "kutilgan darajada emas" degan cheklangan bahoni anglatadi. Ikkinchi replika esa takror shaklida kelsa-da, oddiy qayta so'rash emas; ko'tarilgan ohang va yuzdagi hayrat bilan u bahoning yetarli emasligiga ishora qiladi. Bu yerda o'zbek dialogida takroriy replika semantik yangilik bermayotgandek ko'rinsa ham, u bahoga bo'lgan munosabatni keskinlashtiradi.

Yana bir muhim natija - bevosita aytilmagan rad javobi ko'pincha paralingvistik vositalar yordamida anglashiladi. Ingliz tilidagi dialogga qaraylik:

- *Are you joining us tonight?*

- *I've got an early start tomorrow.*

Ikkinchi gap yuzaki jihatdan fakti bildiradi: "Ertaga ishini erta boshlayman." Ammo real dialogda bu ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri *No* demasdan rad etishning yumshoq shaklidir. Bu ma'no ayniqsa pauza, ovozning yumshashi, ko'z kontaktining uzilishi yoki biroz afsus ohangi bilan mustahkamlanadi. Agar shu jumla tez, xotirjam va tabassum bilan aytilsa, unda shunchaki izoh tusiga kiradi; agar sekin, uzrga yaqin ohangda aytilsa, rad etish pragmatik jihatdan aniq bo'ladi. Demak, ingliz tilida verbal bilvositalikni paralingvistik qatlam yakuniy ma'noga aylantiradi.

O'zbek tilida esa bu mexanizm yanada kuchliroq ko'rinadi:

- Bugun yig'ilishga kelasizmi?

- Bugun biroz ishlarim tig'izroq ekan.

Grammatik jihatdan ikkinchi gap rad javobi emas. Lekin o'zbek kommunikativ muhitida bu ko'pincha "kelolmayman" degan ma'noni beradi. Ayniqsa boshni sal egish, ovozni muloyim pasaytirish, javob oldidan kichik pauza qilish bu ma'noni kuchaytiradi. Agar shu gap keskin, tez aytilsa, u shunchaki axborot bo'lib qoladi; agar yumshoq va uzr ohangida aytilsa, u rad etishning odobli shakliga aylanadi. Natijada o'zbek tilida pragmatik mazmun ko'pincha bevosita verbal shaklda emas, balki intonatsion-ijtimoiy kod orqali yetkaziladi.

Tahlil davomida rozilikning chin yoki majburiy ekanini farqlashda ham paralingvistik qatlam hal qiluvchi ekanligi aniqlandi. Masalan, ingliz dialogida:

- *Can you handle the client call?*

- *Sure.*

Bu *Sure* soʻzi juda koʻp maʼno bera oladi. Qisqa, ravon, barqaror ohangda aytilsa - tayyorlik va ishonch. Ammo choʻzib, past ovozda, koʻz chetga qaratilib aytilsa - norozilik aralash majburiy rozilik. Yana qoshni koʻtarish yoki ogʻizni bir chetga tortish bilan bu replika hatto istehzoli tus ham olishi mumkin. Demak, bir soʻzli replika kommunikativ jihatdan toʻliq tushunilishi uchun paralingvistik signallar zarur.

Oʻzbek tilida ham bir birlikning pragmatik diapazoni juda keng:

- Shuni bugunning oʻzida tugatasizmi?

- Mayli.

Mayli bir qarashda oddiy rozilik. Lekin ovoz baland, qatʼiy va silliq boʻlsa - rozi boʻlish. Past, choʻzilgan va sovuq ohangda boʻlsa - koʻngilsiz rozilik. Jilmayib aytilsa - samimiy qabul. Chuqur nafasdan keyin aytilsa - ichki eʼtirozga qaramay rozilik. Bu holat shuni koʻrsatadiki, oʻzbek dialogida qisqa javoblar koʻpincha semantik jihatdan kam, pragmatik jihatdan esa juda zich boʻladi.

Yana bir chuqur kuzatuv - pauza baʼzan gapning oʻzidan kuchliroq signal boʻlib xizmat qiladi. Ingliz tilidagi quyidagi vaziyatga eʼtibor beraylik:

- *Did you like the presentation?*

- ... *It was very detailed.*

Bu yerda javobdan oldingi pauza allaqachon bahoning toʻliq ijobiy emasligini sezdiradi. Keyingi *It was very detailed* jumlasini ham ehtimol yuzaki ijobiyga oʻxshaydi, ammo real pragmatik maʼnoda "menga unchalik yoqmasi" degan yumshoq tanqid boʻlishi mumkin. Pauza boʻlmasa, bu jumla chin maqtov sifatida ham qabul qilinishi ehtimoli bor edi. Demak, pauza interpretatsiyani qayta yoʻnaltiradi.

Oʻzbek tilida bu holat yanada madaniy tus oladi:

- Maʼruza qanday boʻldi?

- ... Juda batafsil boʻlibdi.

Bu yerda ham javobdan oldingi sukut bahoning ikkilanma xarakterini koʻrsatadi. Oʻzbek muloqotida bunday sukut koʻpincha toʻgʻridan-toʻgʻri salbiy fikrni aytmaslik, suhbatdoshni xafa qilmaslik yoki ehtiyotkor munosabatni bildirish vositasi boʻlib xizmat qiladi. Yaʼni salbiy baho soʻzlarda emas, pauza va baholovchi sifat tanlovida yashirinadi. Bu implitsitlik oʻzbek dialogining muhim xususiyatlaridan biridir.

Shuningdek, tadqiqotda murojaat shakllari bilan paralingvistik vositalarning birlashuvi ham muhim natija berdi. Ingliz tilida ismni aytishning oʻzi yetarli boʻlmay, uning qanday ohangda aytilishi munosabatni oʻzgartiradi:

- *Emma, come here for a second.*

- *Yes?*

Agar *Emma* yumshoq, tekis ohangda aytilsa, neytral chaqiriq. Keskin urg'u bilan aytilsa - ogohlantirish yoki norozi munosabat. Bir xil verbal shakl, ammo urg'u markazi boshqacha kommunikativ vaziyat yaratadi.

O'zbek tilida esa bu yanada ijtimoiy kodlangan:

- Dilnoza, bir qarab yuboring.
- Hozir.

Bu yerda *bir qarab yuboring* konstruktsiyasi o'zbek tiliga xos yumshatilgan iltimosdir. Agar u muloyim, pasayuvchi ohang bilan aytilsa - hurmatli iltimos. Ammo ayni gap tez, sabrsiz, qo'l harakati bilan qo'shib aytilsa - amrga yaqinlashadi. Demak, o'zbek tilida hurmatni faqat -ing qo'shimchasi emas, balki butun akustik va kinestetik fon ham ta'minlaydi.

Natijalar yana bir nozik qatlamni ochdi: istehzo va yashirin baho ko'pincha so'zlarda emas, aytilish usulida yashaydi. Ingliz tilida:

- *Brilliant idea.*

Bu ibora chin maqtov bo'lishi ham, istehzo bo'lishi ham mumkin. Samimiy tabassum va tabiiy urg'u bilan - yuqori baho. Ko'z aylantirish, cho'zib aytish, kuchli urg'u bilan - aksincha, tanqid. Demak, istehzo verbal emas, ko'p hollarda prosodik hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek tilida shunga mos hodisa:

- Zo'r topibsiz-da.

Bu gapni xolis ohangda aytsangiz - maqtov. Labni burib, qoshni ko'tarib, cho'zib aytsangiz - keskin istehzo. Ayniqsa *-da* yuklamasi va intonatsiya birikib, gapga yashirin e'tiroz yoki kinoya yuklaydi. Bu esa o'zbek dialogida yuklama va ohangning birgalikdagi pragmatik roli juda kuchli ekanini ko'rsatadi. Xulosalaydigan bo'lsak, misollar shuni isbotlaydiki, ingliz tilida ham, o'zbek tilida ham dialogik ma'no ikki bosqichda hosil bo'ladi: avval verbal birlik ma'noning umumiy konturini beradi, so'ng paralingvistik qatlam uning aniq illokutiv kuchini, emotsional fonini va ijtimoiy maqomini belgilaydi. Ammo qiyosiy nuqtai nazardan farq shundaki, ingliz tilida ko'p vaziyatlarda verbal yumshatkichlar, modal shakllar va prosodik belgilar birgalikda nisbatan aniq kod hosil qiladi; o'zbek tilida esa ma'noning muhim qismi ko'proq bilvositalik, hurmat strategiyasi, pauza, sukut, ohangning silliqligi kabi vositalarga suyanadi. Shuning uchun o'zbek dialogida "nima deyilgan?" savolidan tashqari "qanday aytilgan?" va "qaysi munosabat doirasida aytilgan?" savollari ayniqsa muhim bo'lib qoladi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, dialogik kommunikatsiyada lisoniy va paralingvistik vositalar o'rtasidagi munosabat oddiy qo'shimchalik tamoyili asosida emas, balki o'zaro funksional taqsimot asosida quriladi. Ya'ni verbal vositalar nutqning nominativ va propositsional asosini shakllantirsa, paralingvistik vositalar

ushbu mazmunning illokutiv kuchi, emotsional yoʻnalishi va ijtimoiy-pragmatik maqomini belgilaydi. Shu bois dialogni faqat leksik-semantik yoki sintaktik birliklar orqali izohlash yetarli boʻlmaydi; real muloqotda maʼno koʻpincha aynan aytilish usuli orqali yakuniy tus oladi. Bu holat ayniqsa qisqa replikalar, bilvosita javoblar, yumshatilgan rad etish shakllari va implitsit baholash konstruksiyalarida yaqqol namoyon boʻladi.

Qiyosiy tahlil oʻzbek va ingliz tillarida mazkur vositalarning vazifasi umumiy boʻlsa-da, ularning yuklama taqsimoti bir xil emasligini koʻrsatdi. Ingliz tilida kommunikativ niyat koʻproq verbal vositalar orqali oldindan kodlanadi, paralingvistik qatlam esa bu maʼnoni aniqlashtiradi yoki modifikatsiya qiladi. Oʻzbek tilida esa, aksincha, ijtimoiy masofa, hurmat kategoriyasi va bilvositalik strategiyalari sabab pragmatik mazmunning sezilarli qismi intonatsiya, pauza, nutq tempi va umumiy kommunikativ fon zimmasiga yuklanadi. Shuning uchun oʻzbek dialogida semantik jihatdan neytral koʻringan replika pragmatik jihatdan ancha murakkab boʻlishi mumkin. Bu farq ikki tilning faqat struktur xususiyatini emas, balki ularning lingvokulturologik kommunikatsiya modelini ham aks ettiradi. Muhokama nuqtai nazaridan yana bir muhim masala shundaki, paralingvistik vositalar yordamchi yoki ikkilamchi qatlam sifatida emas, balki ayrim hollarda asosiy interpretativ mexanizm sifatida ishlaydi. Ayniqsa implitsit mazmunli dialoglarda sukut, pauza, urgʻu, ovoz pasayishi yoki yuz ifodasi verbal komponentda ochiq ifodalanmagan maʼnoni tiklaydi. Demak, dialogik kommunikatsiyani toʻliq tahlil qilish uchun “nima deyildi?” savoli bilan bir qatorda “qanday aytildi?” va “qanday munosabat doirasida aytildi?” savollari ham markaziy ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan mazkur tadqiqot natijalari dialogni integrallashgan verbal-noverbal tizim sifatida talqin qilish zarurligini tasdiqlaydi. Mazkur kuzatishlar amaliy jihatdan ham muhimdir. Ular qiyosiy tilshunoslik, pragmalingvistika, diskurs tahlili, tarjima nazariyasi hamda chet tilini oʻqitish metodikasi uchun nazariy asos boʻlib xizmat qilishi mumkin. Ayniqsa ingliz va oʻzbek tillarida dialogik nutqni oʻrgatishda faqat grammatik toʻgʻrilik yoki lugʻaviy moslikni emas, balki intonatsion-pragmatik moslikni ham hisobga olish zarurligi ayon boʻladi. Chunki kommunikativ xatolik koʻpincha soʻz tanlovidan emas, balki paralingvistik signalning nomuvofiqligidan kelib chiqadi. Shu maʼnoda tadqiqot natijalari dialogik nutqni oʻrganishda kompleks, yaʼni verbal va paralingvistik qatlamni birgalikda koʻruvchi yondashuv ilmiy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham eng samarali yoʻl ekanini koʻrsatadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, oʻzbek va ingliz tillaridagi dialogik kommunikatsiyada lisoniy va paralingvistik vositalar oʻzaro chambarchas bogʻliq holda ishlaydi. Lisoniy vositalar nutqning asosiy mazmunini ifodalasa, paralingvistik vositalar uning pragmatik yoʻnalishi, emotsional ohangi va ijtimoiy maqomini belgilaydi. Tadqiqot

natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida kommunikativ ma'no ko'proq verbal shakllar orqali ochiq ifodalansa, o'zbek tilida uning muhim qismi intonatsiya, pauza, hurmat ohangi va bilvosita ifoda vositalari orqali yuzaga chiqadi. Demak, dialogik nutqni to'liq anglash va tahlil qilish uchun verbal hamda noverbal qatlamlarni bir butun kommunikativ tizim sifatida o'rganish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bakhtin, M. M. Problems of Dostoevsky's Poetics. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984.
2. Mehrabian, A. Silent Messages. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company, 1971.
3. Crystal, D. Prosodic Systems and Intonation in English. London: Cambridge University Press, 1969.
4. Austin, J. L. How to Do Things with Words. 2nd ed. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975.
5. Searle, J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
6. Brazil, D. The Communicative Value of Intonation in English. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
7. Wells, J. C. English Intonation: An Introduction. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
8. Clark, H. H. Using Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
9. Halliday, M. A. K., Matthiessen, C. M. I. M. Halliday's Introduction to Functional Grammar. 4th ed. London: Routledge, 2014.
10. Sacks, H., Schegloff, E. A., Jefferson, G. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. Language, 1974, Vol. 50, No. 4, pp. 696-735.
11. Yakubinsky, L. P. O dialogicheskoi rechi [On Dialogic Speech]. In: Izbrannye raboty: Yazyk i ego funktsionirovanie [Selected Works: Language and Its Functioning]. Moscow: Nauka, 1986, pp. 17-58.
12. Leontiev, A. A. Osnovy psixolingvistiki [Fundamentals of Psycholinguistics]. Moscow: Smysl, 1997.